

Світлана Капран

**САМОСТІЙНА НАВЧАЛЬНА РОБОТА СТУДЕНТІВ –
ОСОБЛИВА СИСТЕМА УМОВ НАВЧАННЯ,
ЯКУ СТВОРЮЄ ВИКЛАДАЧ**

У статті проаналізовано терміни і поняття, що розкривають сутність самостійної навчальної роботи; визначено функції викладача у навчальному процесі, зорієнтованому на самостійну навчальну роботу студентів; охарактеризовано самостійну навчальну роботу студентів як особливу систему умов навчання, створену викладачем.

Ключові слова: *самостійна навчальна робота, функції викладача, організаційно-методичні умови, система.*

Завданням вищої школи є формування ерудованих спеціалістів, що в умовах сьогодення досягається через стимулювання студентів до самостійної навчальної роботи, яка не тільки розвиває у них уміння самостійно поповнювати свої знання та вільно орієнтуватися в інформаційному потоці, а й формує активність та самостійність, як необхідні умови для подальшого самонавчання та професійної самореалізації.

Матеріали багатьох досліджень свідчать про те, що у переважній більшості випускників загальноосвітніх навчальних закладів недостатньо сформовані вміння самостійно навчатися. Вони не знають, як правильно організувати самостійну роботу. «На жаль, треба визнати, що значна частина студентів систематично не працює: одні не вміють, інші не хочуть. Невміння організувати таку роботу часто призводить до небажання розпочинати нову, незнайому, справу» – вважає М. Солдатенко [1]. Тому, починаючи вже з першого курсу, необхідно готувати студентів до самостійної навчальної роботи у системі вищої школи.

Проблему організації самостійної навчальної роботи студентів у процесі оволодіння знаннями розглядали українські та зарубіжні дидакти Л. Христова, В. Буряк, Є. Голант, А. Алексюк, Г. Атанов, В. Бондар, А. Вербицький, М. Євтух, М. Головань, С. Гудкова, М. Данилов, Б. Єсипов, І. Лернер, О. Нільсон, З. Єсарєва, Т. Нечаєва, Л. Чернікова, М. Чобітько, А. Ben Zeev, M. Eliahu, V. Fittkay, P. V. Quincey. Обґрунтування принципів, на основі яких будується самостійна навчальна робота студентів, міститься у працях Ю. Бабанського, В. Загвязинського, В. Оконя, М. Сакаткіна та ін.

Метою статті є аналіз самостійної навчальної роботи студентів як особливої системи умов навчання, створеної викладачем.

Мета дослідження конкретизується у таких завданнях:

– проаналізувати терміни і поняття, що розкривають сутність

заявленої проблеми;

- визначити функції викладача у навчальному процесі, зорієнтованому на самостійну навчальну роботу студентів;
- охарактеризувати самостійну навчальну роботу студентів як особливу систему умов навчання, створену викладачем.

Педагогічною сутністю самостійної роботи є така форма організації самостійної діяльності студентів, під час якої студент засвоює необхідні знання, оволодіває вміннями й навичками, усвідомлює необхідність здобуття освіти.

Переважає більшість науковців тлумачать самостійну роботу як особливий вид навчальної або пізнавальної діяльності учня, студента. Т. Костюк вважає, що самостійна робота – це «одночасно і засіб, і результат навчальної діяльності студента» [2]. В. Буряк визнає її навіть вищою формою навчальної діяльності, а П. Гальперін стверджує, що вона є рушійною силою навчального процесу. У своїх працях учені акцентують увагу на певних особливостях цієї діяльності. Вона є раціонально спланованою, організаційно та методично спрямованою (В. Буримський), здійснюється розумово й завершується результатами, які можна перевірити. (М. Федоренко), а також є невід'ємною умовою свідомого засвоєння знань на всіх стадіях (Г. Гаврилова); індивідуальною і груповою (Р. Нізамов); аудиторною і позааудиторною (Л. Деркач, Р. Нізамов, Ю. Палкін). Л. Аристова пише: «Під самостійною роботою учнів ми маємо на увазі таку їхню діяльність, яку вони виконують, проявляючи максимум активності, творчості, самостійного судження та ініціативи» [3, с. 81]. Ключовим поняттям заявленої проблеми є «самостійна навчальна робота», яка за визначенням академіка С. Гончаренка розглядається, як: «...різноманітні види індивідуальної і колективної навчальної діяльності школярів, яка здійснюється ними на навчальних заняттях або дома за завданнями вчителя, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі» [4, с. 297].

Зазначені вище ознаки відображають багатозначність дидактичної категорії «самостійна робота», тому науковці є одностайні в тому, що однозначно тлумачити її не можна. Істотно відрізняються погляди науковців і стосовно того, хто організовує самостійну роботу. Наприклад, Г. Романова зазначає: «самостійна робота – це діяльність, що здійснюється на основі самоуправління студентів та опосередкованого управління з боку викладачів» [5]. Ю. Палкін припускає, що така робота може здійснюватись студентом як за попередньо підготовленим викладачем завданням, так і за власним покликанням [6].

У зарубіжній педагогічній літературі поняття «самостійна робота» також є полісемним. Переважає більшість зарубіжних дидактів розглядають самостійну роботу студентів як шлях до самостійності у мисленні і характері. Продуктивність самостійної роботи вони вбачають у кваліфікованому педагогічному керівництві, активності студентів і наявності сприятливих умов для виникнення й реалізації їхньої потреби в

самостійній роботі.

За своєю сутністю самостійна робота є засобом управління пізнавальною діяльністю, а це означає, що в процесі самостійної навчальної роботи необхідно, щоб керівництво діяльністю того, кого навчають, здійснювалося викладачем, адже самостійна робота не є самостійною діяльністю студентів щодо засвоєння навчального матеріалу, а є особливою системою умов навчання, що організовує викладач. Що ж таке «система»? У «Короткому тлумачному словнику української мови» дається таке визначення: «Система – 1. Структура, що становить єдність закономірно розміщених і функціонуючих частин. 2. Порядок, зумовлений правильним розміщенням частин у певному зв'язку; зв'язане ціле... 4. Форма організації, устрою чого-небудь... 6. Сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних загальним принципом, призначенням» [7, с. 246]. Завдяки систематичній самостійній роботі студент може отримати якісні та стійкі знання, набути практичних навичок в організації самостійної підготовки, раціонально планувати й використовувати час для підготовки до занять. Н. Осипчук, П. Самойленко вважають, що, формуючи у студентів здатність самостійно вивчати програмний матеріал, викладач розв'язує дві задачі, а саме: перша – вчить студента самостійно оволодівати знаннями; друга – вчить його застосовувати отримані на теоретичних заняттях знання через практичні фахові дії [8].

Болонська система, зорієнтована на самостійну пізнавальну діяльність студента як основну форму здобування знань з обраної спеціальності, по-новому визначає роль викладача в навчальному процесі. Високий рівень майстерності педагога (його вміння організувати самостійну роботу студентів, прогнозувати та аналізувати отримані результати навчання, організувати диференційоване спілкування зі студентами) визначається цілеспрямованим здійсненням індивідуального розвитку кожного студента та його високими успіхами в навчанні. Сьогодні викладач – керівник (організатор і носій основної інформації), консультант (надає допомогу в процесі виконання самостійних робіт), модератор (спостерігає і спрямовує самостійну діяльність). Досвідчені вчені-педагоги Н. Борисов, А. Вербицький, О. Сергєєва переконані, що традиційна педагогіка повинна бути замінена на педагогіку співробітництва, що викличе у суб'єкта учіння бажання працювати самостійно. Саме від суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладачів та студентів залежить формування у майбутніх фахівців мотивації до навчання, пізнавальної активності та примноження знань. Академік І. Зязюн вважає: «Розвиток самостійності вимагає такої організації навчального процесу, коли учні цілеспрямовано долучаються до здобування знань, вироблення у них потреби діяти незалежно від педагога» [9].

Передові педагоги завжди вважали, що студент має працювати по можливості самостійно, а викладач – керувати його самостійною роботою. Проте на практиці не часто можна бачити самостійні роботи студентів, які

б дивували різноманітністю форм, видів та методів і були спрямовані на формування прийомів пізнавальної діяльності студентів. Адже в розпорядженні творчого викладача є великий арсенал самостійних робіт для розв'язання різних дидактичних завдань.

Відсутність системи в організації самостійної навчальної роботи, невідповідність її можливостям студентів, перевага колективного підходу в доборі завдань над індивідуальним, одноманітність навчального матеріалу для самостійного опрацювання тощо – це ті недоліки, які впливають на самостійну діяльність студентів.

Ефективність самостійної навчальної роботи передбачає відповідне матеріально-технічне, навчально-методичне та інформаційне забезпечення: наявність оснащених відповідним обладнанням навчальних аудиторій; необхідну для роботи інструктивну та нормативну документацію; наявність навчальної та навчально-методичної літератури (підручники, навчальні та наочні посібники, тексти лекцій) тощо. Проте, найвагомішою умовою ефективної самостійної навчальної роботи студентів є організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії у системі «викладач-студент».

Повага до особистості студента, його гідності, орієнтація на складний, але неповторний його внутрішній світ обумовила необхідність подолання авторитарності у стосунках на рівні «викладач-студент». Педагогічна взаємодія вимагає наявності у викладача певних особистісних і професійних якостей, таких, як: любов і повага до студентів, доброта, любов до фахового предмета, комунікабельність, вміння ладнати з людьми, вміння спілкуватися, ввічливість, творчість, повага до студентів і вимогливість до них, визнання особистості студента, комунікативність, емоційна стійкість, креативність тощо. Викладач має володіти такими педагогічними вміннями, як: розвиток самостійності студентів у процесі реалізації та здійснення самостійної навчальної роботи, педагогічне керівництво; розвиток їхньої активності мислення і волі; впевненість, урівноваженість у стосунках і виразність спілкування, вміння взаємодіяти тощо. Позитивний вплив на студентів мають викладачі, які не лише володіють сучасною методологією педагогіки, досконало знають свій предмет, а людяні й доступні у спілкуванні. Взаємодія вимагає і від студентів певних особистісних якостей, таких, наприклад, як: ініціативність та активність, відповідальність, самостійність (самовизначення, самореалізація), гідність, критичність, комунікативність тощо.

Створення атмосфери довіри між викладачем і студентом; забезпечення співробітництва у процесі прийняття рішень між учасниками навчально-виховного процесу; актуалізація мотиваційних ресурсів навчання; прагнення до самореалізації і самовираження суб'єктів у навчальному процесі; удосконалення техніки спілкування; розвиток активності студента; надання допомоги в його особистісному становленні і розвитку; формування у майбутніх фахівців активного прагнення до змін, новацій, перетворень; організація самостійного пошуку студентами ситуацій, які б найбільше відповідали настрою на самовизначення та

самореалізацію тощо – це ті завдання, які допомагають реалізувати суб'єкт-суб'єктну взаємодію у процесі організації та здійснення самостійної навчальної роботи.

Підсумовуючи сказане, зосередимо увагу на тому, як викладач має систематизувати самостійну навчальну роботу студентів. Така організація передбачає декілька етапів:

– початковий етап передбачає визначення викладачем обсягу та характеру самостійної роботи, переліку обов'язкових знань, умінь, навичок щодо навчальної дисципліни;

– організаційний етап – викладач організовує самостійну роботу студентів, розробляючи її інформаційно-методичного забезпечення;

– оцінний етап – викладач відстежує якість самостійної роботи з використанням різноманітних способів: перевірка за індивідуальним планом; фронтальні опитування; взаємоперевірка, самоконтроль; вибіркового контролю для визначення ступеня самостійності виконання роботи. Ефективність самостійної роботи студентів залежить від частоти і глибини контролю за її виконанням;

– підсумковий етап – підведення підсумків самостійної навчальної роботи. Передбачений програмою самостійно опрацьований навчальний матеріал виноситься на поточний і підсумковий контроль поряд із тим матеріалом, що опрацьовується під час лекційних, практичних, семінарських чи лабораторних занять.

З урахуванням змісту, цілей і завдань, що вирішуються в процесі виконання різних форм самостійної роботи, доцільним є планування наступних її видів: самостійна робота, що забезпечує підготовку до поточних аудиторних занять; пошуково-аналітична робота; наукова робота.

Таким чином, аналіз поняття «самостійна робота» дав можливість: 1) виокремити його загальні категорійні ознаки, зокрема, такі, як: спеціально організована діяльність, що відбувається під прямим або опосередкованим керівництвом викладача; діяльність, що відбувається за безпосередньої участі викладача; самоорганізація навчальної діяльності студента; 2) з'ясувати, що проблема підвищення ефективності самостійної навчальної роботи студентів вирішується за умови створення викладачем такої системи умов навчання, яка б впливала на розвиток самостійності особи (самопізнання, самооцінювання, самоконтроль тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Солдатенко М. М. Самостійна навчально-пізнавальна діяльність як засіб збагачення неперервної освіти // *Неперервна професійна освіта: теорія і практика* / за ред. І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало : у 2-х ч. – К., 2001. – Ч. 1. – 392 с.
2. Костюк Т. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / Т. С. Костюк. – К. : Вища школа, 1989. – 40 с.
3. Аристова Л. Активизация учебно-познавательной деятельности учащихся / Л. Аристова. – Л. : ЛГПИ, 1984. – 143 с.

4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 375 с.
5. Романова Г. М. Індивідуально-типологічні та дидактичні чинники результативності самостійної роботи студентів економічних університетів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Г. М. Романова. – К., 2003. – 21 с.
6. Организация самостоятельной работы студентов по общественным наукам / под ред. Ю. И. Палкина. – К. : Высш. школа, 1979. – 244 с.
7. Короткий тлумачний словник української мови / уклад.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, В. Л. Карпова та інші ; відп. ред. Л. Л. Гумецька. – К. : Рад. школа, 1978. – 296 с.
8. Осипчук Н. В. Оперативность использования табличных заданий для самостоятельных работ по физике. Модульные технологии обучения в системе непрерывного профессионального образования (теория и практика) : сб. науч. тр. X Международной научно-методической конференции / редкол. В. В. Осипов, П. И. Самойленко, Ю. В. Нремин и др. – М., 2004. – Вып. 8. – 208 с.
9. Зязюн І. А. Неперервна освіта як основа соціального поступу // Неперервна професійна освіта: теорія і практика / за ред. І. А. Зязюна та Н. Г. Ничкало : у 2-х ч. – К., 2001. – Ч. 1. – 392 с.